

FEMINISTINĖ EPISTEMOLOGIJA – feministinė epistemologija ir mokslo filosofija kritikuoja tradicinį maskulinį (vyrišką) sąpažinimo subjektą ir tradicinį, pozityvizmo tradicija besiremiant mokslą. Mokslo filosofijos plotmėje feministinė tradicinio socialinio mokslo kritika gali būti pristatyta kaip feministinis empiricizmas, feministinis *standpoint* (angl. požiūris) teorijos ir feministinis postmodernizmas (Harding 1987, 1990). Visos šios trys perspektyvos kritikuoja socialinį mokslą už androcentrizmą ir seksizmą. Feministinis empiricizmas seksizmą ir androcentrizmą laiko socialiniu mokslo neobjektyvumu, šališkumu, kuris gali būti pašalintas griežčiau laikantis jau egzistuojančių mokslinio tyrimo normų. Taigi, seksistinis mokslas tiesiog laikomas blogai daromu mokslu. “Šie prietarai [seksizmas ir androcentrizmas] yra priešiški pažinimui ir klaidingai tikėjimui, kylančiai diletantizmo ir nepakankamo išsilavinimo, rezultatas” (Harding 1990, p. 90). Manoma, kad šie “prietarai” dažniausiai sivelia mokslinį tyrimo mokslinį problemų nustatymo ir apibrėžimo stadijoje, taip pat tai vyksta planuojant tyrimą, renkant bei interpretuojant tyrimo duomenis. Tradicinis empiricizmas teigia, jog socialinis tyrimo tapatumas (jo lytis, socialinis statusas, tautybė, rasė) yra nesusijęs su tyrimo rezultato kokybe. Feministinis empiricizmas, skirtingai nuo tradicinio empiricizmo, teigia, jog moterys ar feministai kaip tam tikra grupė labiau nei vyrai (nefeministai) sugeba pateikti objektyvius, androcentrizmo nepaveiktus mokslinius rezultatus. Veikti tradicinį analizę androcentrizmą manoma šia analizę “traukti moteris”. Taigi, feministinio empiricizmo atstovai tiki, jog mokslas gali būti nešališkas ir objektyvus. Tuo šiuo pozicija mažai tesiskiria nuo pozityvistinio empiricizmo. Sandra Harding (1987) taip apibūdina feministinio empiricizmo pastangas pašalinti seksizmą ir androcentrizmą iš socialinio mokslų: “Feministai tyrinėtojai visų pirma bandė “traukti moteris” šiuo [tradicinį] analizę. Jie pasiūlydavo pasiremti moterų patirtimi kaip socialinę analizę šaltiniu. Trys moterų tipai yra teisėtose pretendentes šiame procese dalyvauti: moterys – socialinę tyrinėtojos; moterys, pasižymėjusios visuomeniniame gyvenime, kur nagrinėjama socialiniai tyrinėtojai, ir moterys, tapusios ypatingo vyrų viešpatavimo aukomis” (Harding, 1987, p.4). Tai reiškia, kad feministai mokslininkai turėtų atskleisti ir iš naujo vertinti moterų tyrinėtojų bei mokytojų darbą, iširti moterų dalyvavimą bei aktyvumą visuomeniniame gyvenime, turėtų skirti dėmesį moterims – vyrų dominavimo ir prievartos aukoms. Kuriant naujas perspektyvas socialiniuose moksluose raginama priimti alternatyvius modelius, kurie orientuoti moteris ir vyrus, būtų nukreipti neoficiali, mažiau dramatiški, privati ir nematomą socialinio gyvenimo sferą. Kitas pasiūlymas – tai atsižvelgti lytį kaip reikšmingą, daugiausiai paaiškinantį elgesio faktorį.

Feministinio empiricizmo šalininkai teigia, jog tyrimo rezultatai gali būti seksizmo ir androcentrizmo nepaveikti, jeigu mokslininkai rūpestingiau ir griežčiau sekti egzistuojančiais tyrimo metodais ir normomis. Tačiau toks kruopštus tradicinio androcentrinio mokslo egzistuojančių normų sekimas gali būti traktuojamas kaip prisidėjimas prie androcentrinio tyrimo rezultatų. Virginia Olesen (1994) teigia, jog kai kurie feministai empiricistai (daugiausiai kokybinio tyrimo šalininkai) užuot savo srityje taikę vyriškomis žvalgomis besiremiančius tyrimo standartus, užuot teikę androcentriškus tyrimo rezultatus, sėkmingai kuria naujas, tyrimo rezultatus patikimumą užtikrinančias praktikas. Savo veikloje jie remiasi intersubjektyvumo prielaida: mokslininkai ir kiti tyrimo dalyviai (tiriamieji) tyrimo metu kolektyviai kuria tikrovę bei vairias reikšmes. Tačiau vis dar lieka labai svarbus klausimas: kaip galima užtikrinti objektyvumą, validumą bei patikimumą pripažįstant tuo pačiu tyrimo ir tiriamojo subjektyvumą bei intersubjektyvumą. Feministinis empiricizmas – tai teorija, kuri pabrėžia perimamumą tarp tradicinio socialinio tyrimo ir feministinio tyrimo (Harding, 1987).

Standpoint teorijos teigia, jog kultūriškai ir istoriškai kuriamas lytiškai diferencijuotas pažinimas, socialiniai vertybių ir politinių preferencijų lygojamas tyrimas gali teikti

empiriškai pageidautinus rezultatus. Šia laikomasi postpozityvistinis tradicijos principas, jog vertybinis orientacijos bei ideologinis preferencijos iš principo negali būti pašalintos iš mokslo. Todėl *standpoint* teorijai atstovai remiasi prielaida, jog pasitelkus moterį judėjimo principus galima atskleisti modernaus mokslo seksistines ir androcentrines praktikas bei tvirtinti naujus feminizmo judėjimui naudingus tyrimo principus. *Standpoint* teorijos pabrėžia moterį patirtį bei pasaulį kaip socialinio tyrimo šaltinius. Lytiškai diferencijuota ypatinga moterų patirtis (motinystė, priežiūra ir reprodukcija) laikomi labiau pageidaujamu tyrimo pagrindu nei vyrų patirtis. Šia teigiama, jog moterys, būdamos paverptos, engiamos, patirdamos pasaulį kitaip nei vyrai, geriau suvokia pažinimo, tikrovės ir mokslo pobūdį. Moterų tyrimo perspektyva galinti pateikti pilnesnę, mažiau iškreiptą bei nuoseklesnę požiūrą daugelį socialinių reiškinių nei tai galinti padaryti vyrų mokslininkų grupė. *Standpoint* teorijos pripažįsta, jog vertingiausi takai pažinimui bei mokslui gali padaryti įvairios pasaulio matymo perspektyvos, „centro“ nuvertintos ir engiamos grupės. „Centras“ - tai baltasis, heteroseksualus, Vakarų vyras.

Išsireiškimas „moterų patirtys“ *standpoint* teorijose būtinai vartojamas daugiskaitos forma. Manoma, jog negali būti „universalios moters“ ir taip pat negali būti visuotinis, vienos moters patirties. Taip kritikuojama baltųjų feministė iškelta moters ir jos patirties sąvoka, kuri iš tikrųjų teatspindi šios grupės interesus bei vertybes. Todėl neatsitiktinai juodieji feministai klausia: „Kuri moteris Jūs turite omenyje, kalbami apie moterį apskritai?“ Atmetant visus apibendrinimus apie tariamą visuotiną moterišką patirtį, moteriškumą ir vyriškumą siūloma žiūrėti tam tikros klasės, tam tikros rasės, tam tikros kultūros plotmėje. Iš pradžių feminizmas kritikuoja tradiciniame socialiniame moksle sukurtą „vieningos visuomenės“ vaizdą, kai elgesys socialiniame pasaulyje nagrinjamas ir vertinamas remiantis vyriškomis vertybėmis ir kriterijais, kur vyras - baltasis vidurinėsios klasės atstovas. Vėliau feminizme išskyla moters tapatumo problema. „Vieningos visuomenės“ vaizdžio kėlimas reikštų apibendrinimai apie moteris, j universaliai patirtį, kai išėjus tašku tampa baltųjų, Vakarų pasaulio, vidurinėsios klasės moterų patirtis bei vertybės. *Standpoint* teorijai šalininkai teigia, jog skirtingos moterų patirtys teikia vieninteliai legitimizuotą, geriausi moksliniai problemų šaltiniai. Šios skirtingos moterys su savita patirtimi, esančios anapus centro - baltaodžių, vidurinėsios klasės Vakarų moterų - yra Trečiojo pasaulio (arba, pavyzdžiui, pokomunistinės Rytų Europos) atstovės, juodaodžių moterys, lesbietės, moterų-darbininkės. Šia remiamasi prielaida, jog adekvatus, objektyvus socialinio pasaulio pažinimas prieinamas tik engiamiems, prispaustiems kovoje su engėjais. Marginalumas laikomas labiausiai skatinančia, kerybingumą žadinančia, bet tuo pačiu ir skausminga patirtimi. Manoma, jog „intelektualai-marginalai“, „svetimi“ turi ypatingą požiūrą tikrovės perspektyvą socialiniuose moksluose, ypatingą pasaulį žiūrėti. Tikima, jog kritinis žvilgsnis, kurį jie neša akademinėje sferoje, ypatinga padėtis ir buvimas „tarp“, „anapus ir tuo pačiu viduje“ gali tapti didžiuliu privalumu kerybiškai keičiant akademinės disciplinas. Taip pasiūloma juodojo feminizmo *standpoint* teorija (Collins, 1991), kurioje teigiama, jog juodaodžių tyrimo gali pakeisti socialinį mokslą, kuriame tradiciškai dominavo baltieji elito vyrai. Anot Patricios Hill Collins (1991), socialinio pasaulio tyrimo - afrikietiško-amerikietiško, turi ypatingą, unikalų požiūrą save, šeimai, visuomenai, kadangi j padėtis leidžia socialiniam pasaulį žiūrėti iš anapus, iš svetimųjų - atstumtųjų perspektyvos ir tuo pačiu iš vidaus - savųjų, šios visuomenės narių, akimis. „Anapus ir tuo pačiu viduje“ padėtis turi tam tikrus privalumus: tai (1) objektyvumas kaip artumo ir nutolimo, rėpėsio ir abejingumo derinys, (2) žmonių polinkis labiau atsiverti svetimiems, nepažįstamiems, nei tiems, kuriuos jie gerai pažįsta; (3) svetimojo gebėjimas atpažinti tokius socialinius modelius bei situacijas, kurios ignoruoja su situacija labiausiai susijusius žmones.

Bonny Zimmerman (1991) pristato kitą tikrovės matymo būdą - moterų lesbietė socialinio pasaulio suvokimą, kuris smarkiai skiriasi nuo heteroseksualinio visuomenės

analiz s. Šis pasaulio matymas gali, anot Zimmerman, praturtinti heteroseksuali feministin analiz geb jimu matyti ypating emocin ryš tarp moter . Toks daugialypis moter ir j patirties supratimas neišvengiamai veda separatizm , kai ne tik moteriškoji kult ra priešinama vyriškajai, bet ir pa ios moterys neranda tarpusavio supratimo. Tokiu atveju sunku kalb ti apie akademin s sferos, socialini moksl praturtinim : “Kaip baltieji feministai gali sukurti antirasistin pažinim , ekonomiškai privilegiuoti feministai gali išmokti ži r ti pasaul moter -darbininki akimis, o heteroseksual s feministai gali m styti taip, kaip tai daro lesbiet s?” (Harding, 1991, p.103). Feministinis empiricizmas ir feministin s *standpoint* teorijos atitinka modernistin , šviet jišk pozicij . Feministinis empiricizmas atitinka Švietimo epochos kartežianin racionalizm , kadangi ia neabejojama tikru subjektu, kuris kuria pažinim , remiasi protu ir jutimais, vertina realyb s strukt ras kaip individas, atsij s nuo istoriškai kei iam ir besikei ian i socialini grupi , ideologij ir institucij . ia remiamasi universalizmo prielaida - id ja, jog protas ir jutimai iš esm s visada “dirba” vienodai, ir kult ra, laikas, lytis, ras , klas , seksualin orientacija ar kitos identitet formuojan ios kategorijos neturi reikšm s. *Standpoint* teorijos taip pat lieka šios šviet jiškos tradicijos plotm je. “Nors feministin je *standpoint* prieigoje ir siekiama atviro santykio tarp pažinimo ir lytiškai diferencijuot interes , vis d lto ia dar pripaž stamas - kaip ir feministiniame empiricizme - apibendrinamas, universalus pažinimas. Numatoma, jog, maž mažiausiai, toks pažinimas tur t b ti bendras moter grupei. Daugiausiai, jis su savo aiškinimo ir interpretacijos horizontu turi b ti prijungtas prie dalinio bei klaidingo maskulininio pažinimo” (Di Stefano 1990, p.73).

Tre ia tradicinio mokslo kritikos forma - tai antimodernistin strategija, feministinis postmodernizmas. Postmodernizmas skeptiškai vertina bet kokius apibendrinimus, universalius principus, neigia feministinio empiricizmo ir feministinio *standpoint* teorij pripaž stam binarin logik (subjektas-objektas, vyras-moteris, baltasis-juodasis, heteroseksualumas-homoseksualumas ir t.t). Feministinis postmodernizmas neigia “pirmines vienybes” - vairias s vokas, generalizacijas - “žmogus”, “subjektas”, “klas ”, “ras ”, “lytis” ir t.t. Anot Di Stefano (1990), tokia pirmin vienyb nurodo vientisumo fikcij , kuri taikoma aprašant savast , grup , politikos ar teorijos ideal , epistemologin santyk tarp subjekto ir objekto, ar politin visuomenin s (totalitarin s) utopijos vizij . Anot Jane Flax (1995), vienos ryškiausi feministinio postmodernizmo atstovi , feministinis postmodernizmas yra gilus skepticizmas visuotini teigini apie egzistencij , proto, progreso, mokslo, kalbos , subjekto/ aš prigimt bei valdži atžvilgiu. Tiesa ia laikoma destruktvyvia apgaule. B tent tod l postmodernist d mesio centre - pasakojimas, tekstas bei neapibr žtas skirtumas tarp teksto ir tikrov s. Lytis taip pat ia neb ra privilegiuota s voka, ji tampa griovimo objektu. ”Griaunant lyties s vok siekiama peržengti binarinio m stymo ribas - ly i daug ja, jos kei iasi. Lytis tampa abejotina ir nepastovi, neaišku, k ji reiškia. Kyla abejoni d l ly i skai iaus - atrodo, kad j yra daugiau nei dvi... Lytis arba seksualumas n ra marginalizavimo priemon , nes j reikšm s ir materialios išraiškos formos iš esm s yra laisvos, savarankiškos, sutartin s” (Koivunen ir Liljestroem, 1998, p.229). Tokiu binarin s lytiškumo sampratos griovimu laikytinas antropologo Don Kulicko (1997) tyrimas, atliktas Brazilijoje, Salvadoro mieste. Tiriamuosius - *transvestitus* sunku priskirti kuriai nors iš dviej žinom ly i . Biologiškai jie yra vyrai-homoseksualai, kurie kosmetiškai, vizualiai feminizuoja savo k nus. Ta iau socialin ši g j -prostitu i lytis yra sunkiai apib dinam naudojantis tradicine binarine perskyra “vyras-moteris”. J seksualumas yra mišrus, neapibr žtas, kadangi skirtingais atvejais jis yra vis kitoks: santykiuose su savo klientais gatv je j seksualumas yra vyro-g jaus, santykiuose su “šeimos nariais” (vyrais-partneriais) *transvestit* seksualumas yra griežtai moteriškas. Socialiniai vaidmenys ir statusas taip pat nukrypsta nuo tradicin s schemas-perskyros “vyrai-

moterys". Vienoje sferoje, dirbdami gatvėje prostitutėmis, *transvestitai* yra socialiai ir ekonomiškai priklausomi (femininis modelis), kitoje sferoje, privačiame gyvenime, seksualinius partnerius sau ekonomiškai ir socialiai pajungia (maskulininis modelis). Remdamiesi dekonstrukcijos meistrų Derrida'o, Foucault'o, Lyotard'o, Baudriallard'o bei feministinio postmodernizmo atstovų Cixous, Irigaray idjomis, feministai - socialiniai tyrinėjotai pabrėžia tekstualumą bei reprezentaciją. Tyrinėjimo objektais tampa kultūriniai objektai (videofilmai, muzika, knygos) bei jų reikšmių gamyba, paskirstymas, vartojimas ir mainai. Taip pat atliekama tekstualinė ši kultūriniai objektai, jų reikšmių bei juos supančių kultūrinių praktikų analizė. Tiriama egzistuojanti kultūra, kurios, kurios, kurios formuoja kultūrinis kasdienio gyvenimo reikšmės.

Literatūra:

- Collins, P. H. (1991). Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. In J. E. Hartman and E. Messer-Davidow (Eds.), *(En)Gendering Knowledge: Feminists in Academe* (pp.40-65). Knoxville: The University of Tennessee Press.
- Di Stefano, C. (1990). Dilemmas of Difference. In L. J. Nicholson (Ed.), *Feminism/ Postmodernism* (pp.63-82). Routledge.
- Flax, J. (1995). Postmodernizmas ir lyčių santykiai feministinėje teorijoje. *Feminizmo ekskursai: Moters samprata nuo antikos iki postmodernizmo* (pp.460-488). - Vilnius: Pradai.
- Harding, S. (1987). Is There a Feminist Method? In S. Harding (Ed.), *Feminism and Methodology: Social Science Issues* (pp. 1-14). Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Harding, S. (1990). Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques. In L. J. Nicholson (Ed.), *Feminism/ Postmodernism* (pp.83-106). Routledge.
- Harding, S. (1991). Who knows? Identities and Feminist Epistemology. In J. E. Hartman & E. Messer-Davidow Eds.), *(En)Gendering Knowledge: Feminists in Academe*. (pp.100-120). Knoxville: The University of Tennessee Press.
- Koivunen, A. ir Liljestroem, M. (1998). *Sprendžiamieji žodžiai: 10 žingsnių feminizmo link*. Vilnius: Tyto alba.
- Kulick, D. (1997). The boyfriends of Brazilian *travesti* prostitutes. *Social Text* 52/53, Vol. 15, Nos. 3 and 4, Fall/ Winter 1997, 133-160.
- Olesen, V. (1994). Feminisms and Models of Qualitative Research. In N. K. Denzin & Y. S. Zimmerman, B. (1991). Seeing, Reading, Knowing: The Lesbian Appropriation of Literature. In J. E. Hartman & E. Messer-Davidow (Eds.), *(En)Gendering Knowledge: Feminists in Academe*. (pp. 85-99). Knoxville: The University of Tennessee Press.

N. Mažeikienė